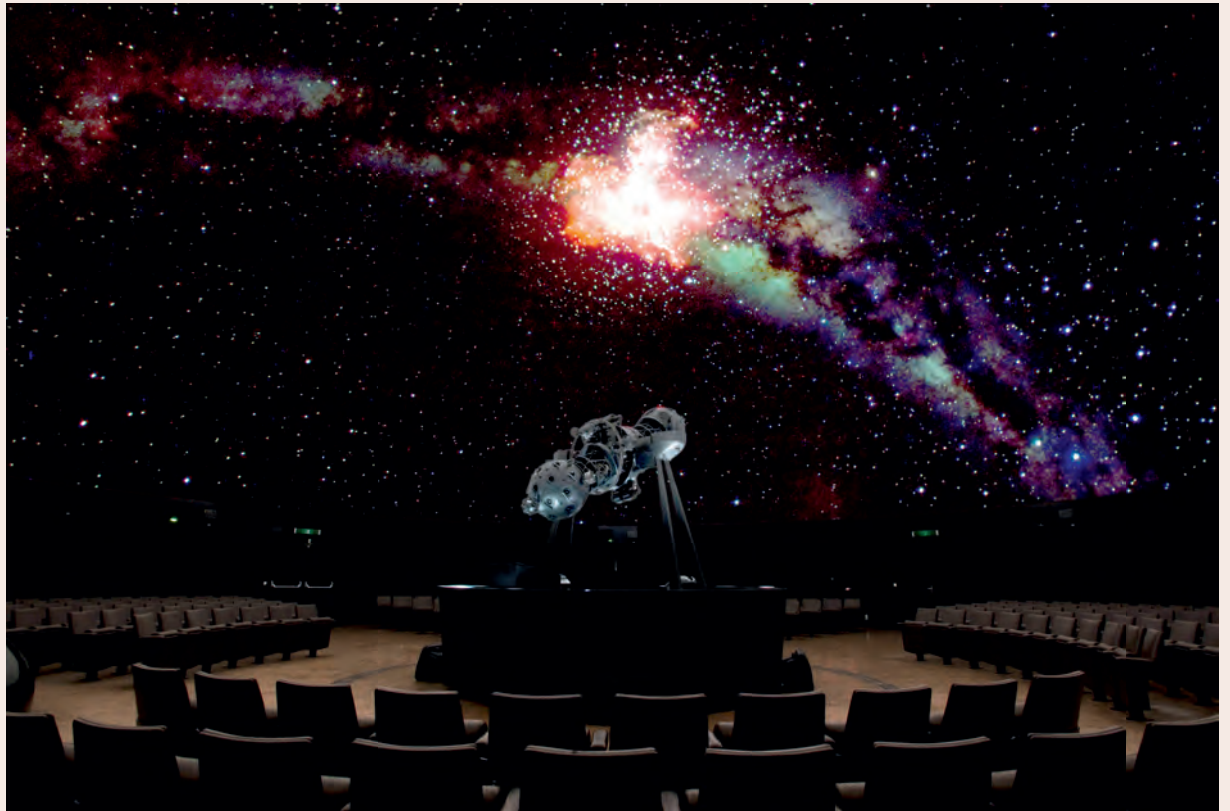

Zeiss-planetariumtoestel viert zijn tachtigste verjaardag in 2015

Anne-Lize Kochuyt

Het Planetarium van de Koninklijke Sterrenwacht van België, gelegen op de Heizelvlakte, bestaat in zijn huidige vorm nog maar 39 jaar en toch is ons Zeiss-planetariumtoestel een pak ouder, met name 80 jaar. Dit is uniek, want het Zeiss-planetarium dat in onze koepelzaal staat en tijdens speciale events nog gebruikt wordt voor publiek, is het enige nog werkende planetariumtoestel in de wereld. Tijd dus voor een iets nader onderzoek.

Zeiss-planetarium

De planetariumtoestellen van vorige eeuw zijn unieke, met de hand gemaakte technische staaltjes van vernuft. Het zijn opto-mechanische toestellen: optisch omdat ze licht via lenzen projecteren en mechanisch omdat ze via tandwielen en eenvoudige elektrische motoren verschillende bewegingen kunnen maken.

Ons toestel is een Zeiss UPP 23/5, het tweede model ooit ontworpen door de firma Zeiss uit Jena (Duitsland). Dit machtige toestel van 2 ton wordt aangedreven door 4 motoren en bestaat in totaal uit ongeveer 30.000 onderdelen (lenzen, lampen, tandwielen, veren, sleepcontacten, ...) die allemaal ingenieus in elkaar passen en die 9000 sterren kunnen projecte-

ren. Dit zijn alle sterren van het noordelijke en het zuidelijke halfrond die met het blote oog zichtbaar zijn, zonder de lichtvervuiling weliswaar. Het Zeiss-planetarium kan naast de sterren ook de zon en de planeten projecteren op de binnenwand van de koepel en het toestel kan de bewegingen van al deze hemellichamen simuleren. Dit is nog niet alles: we kunnen met het toestel ook bewegen op aarde zelf, of beter gezegd: de sterrenhemel van om het even welke plek op aarde zichtbaar maken. We kunnen ook reizen in de tijd: de nachtelijke hemel weergeven zoals de Grieken hem zagen, zoals we hem vandaag zien of zoals we hem, ergens in een verre toekomst, zullen zien.

Het 'Paleis van de Wetenschappen' tijdens de Wereldtentoonstelling van 1935

Het eerste planetarium is opgericht in 1935 voor de toenmalige Wereldtentoonstelling in Brussel. Naast de gebruikelijke paviljoenen waarmee landen en bedrijven zich voorstellen, bouwt de organiserende NV zelf een aantal paviljoenen o.a. ter ere van de Kunsten en de Ambachten en een paviljoen ter ere van de Wetenschappen.

Men had voor ogen om in Brussel een wetenschapsmuseum op te richten, zoals in Kensington en München, gewijd aan de geschiedenis en de vulgarisatie van de wetenschappen. Hiervoor werd de steun verkregen van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek, het

Comité Central Industriel, de Belgische Staat en de Stad Brussel. Een afzonderlijke naamloze vennootschap werd opgericht, oorspronkelijk onder de naam Palais de la Science, Cité de la Radio et du Cinéma, later omgedoopt in 'Alberteum Aedes Scientiae'.

Deze NV Alberteum krijgt van de Stad Brussel een terrein van 1 ha ter beschikking en bouwt twee gebouwen die samen een oppervlakte van 7500 m² beslaan: het Alberteum en het planetarium. Het Alberteum is het werk van de architecten Adrien en Yvan Blomme en bestaat uit tentoonstellingsruimten, auditoria, een theaterzaal en een cinemazaal. In het *Livre d'Or* van de werelddtentoonstelling 1935 vinden we een gedetailleerde beschrijving terug van dit gebouw.

Men kwam binnen in een grote hall met in het midden een ruitersstandbeeld van Koning Albert I (naar wie het Alberteum was vernoemd) van Marnix d'Haveloose. De muren waren versierd met twee prachtige fresco's van de hand van Alfred Bastien en Pierre Paulus, die de ontdekkingen van de diepzee en van de stratosfeer symboliseren. De eerste stratosferische ruimtegondel van professor Piccard was er ook tentoongesteld, naast een overzicht van allerlei historische radiotoestellen. Aan de rechterkant van de hall, bevond zich het groot auditorium met 600 zetels, dat voornamelijk gebruikt werd voor de vertoning van films of theatervoorstellingen. De technische uitrusting van dit auditorium was zeer geavanceerd, er werd o.a. gewerkt met achtergronddiorama's waarop een verlicht decor geprojecteerd werd.

Rond de centrale hall was een volledige replica opgebouwd van een radiozendstation. Men vond er ook een collectie van automatische telefoontoestellen terug en drie zalen met verschillende experimenten die gewijd waren aan fysica. Daarnaast werden via projectie de meest recente ontdekkingen op het gebied van biologie en geneeskunde toegelicht. Deze zaken zijn allemaal volledig gewijd aan de wetenschappen. Er was echter ook iets dat heel uit de band sprong: een appartement met meerdere gemeubelde kamers in een zeer moderne en barokke stijl die het model-appartement voorstelde van de actrices uit die tijd.

Verder was er een 'Microvivarium' waar het leven van de kleinste levensvormen geprojecteerd werd op groot scherm en een 'Insectarium' met levende insecten. In het *Livre d'Or* legde men uit dat je de insecten daar in hun natuurlijke omgeving kon bestuderen.

Zeiss-planetarium in het toenmalige Planetarium.

Schets van het volledige Alberteum in 1935.

Affiche Alberteum Aedes Scientiae uit 1935. © Affiches Marci

Inkom van het Planetarium tijdens de Wereldtentoonstelling van 1935.

Op de kelderverdieping was er nog een opname- en een zendstudio waar het toenmalige snelheids- en afstandsrecord van radiocommunicatie is gevestigd. Een radiobERICHT verstuurd vanuit deze studio naar New-York, Montreal, Sydney, Londen, Buenos-Aires, Tokio, Beiroet en uiteindelijk terug naar Brussel, legde een afstand af van ongeveer 80.000 km (twee maal de omtrek van de aarde) in een tijd van 1 minuut en 40 seconden. Daarnaast was er nog een klein auditorium waar er veel lezingen, debatten en voorstellingen van wetenschappelijke films of documentaires hebben plaatsgevonden. Het Alberteum ontving tijdens de Wereldtentoonstelling van 1935 650.000 bezoekers.

Het tweede gebouw, het planetarium, lag vlak naast het Alberteum en werd ontworpen door de architecten Maurice Keym en Charles Van Nueten. Blikvanger was de ronde betonnen koepel van 23 meter diameter die aan de buitenkant volledig bekleed was met koper. Het planetarium had 500 zitplaatsen en op de bin-

nenwand van deze immense koepel, werden de sterren en de planeten geprojecteerd met het Zeiss-planetariumtoestel dat nu nog steeds in het huidige Planetarium staat. Van dit toestel bestonden er in 1935 slechts 15 exemplaren in de hele wereld. Het zijn instrumenten van een ongekennde perfectie, de constructie van dit soort planetarium vraagt immers 10 jaar tijd. Het werd in die tijd aangedreven door 17 motoren en was voorzien van 119 beweegbare projectoren. We stippen aan dat het toestel, dat zelf ook Planetarium werd genoemd, door de Belgische Staat zelf werd aangekocht. Dat zal later nog van belang blijken.

Tot slot van dit hoofdstuk in het *Livre d'Or* wordt gesteld dat het Alberteum en het Planetarium de Wereldtentoonstelling overleven, omdat ze grotendeels in duurzaam materiaal opgetrokken zijn. Ze zijn een wetenschappelijke attractie van de bovenste plank, voor zowel de wijk als voor Brussel. De hoop wordt uitgesproken dat ze de aanzet zullen zijn tot een

blijvend, modern wetenschappelijk museum in de Brusselse Eeuwfeestwijk.

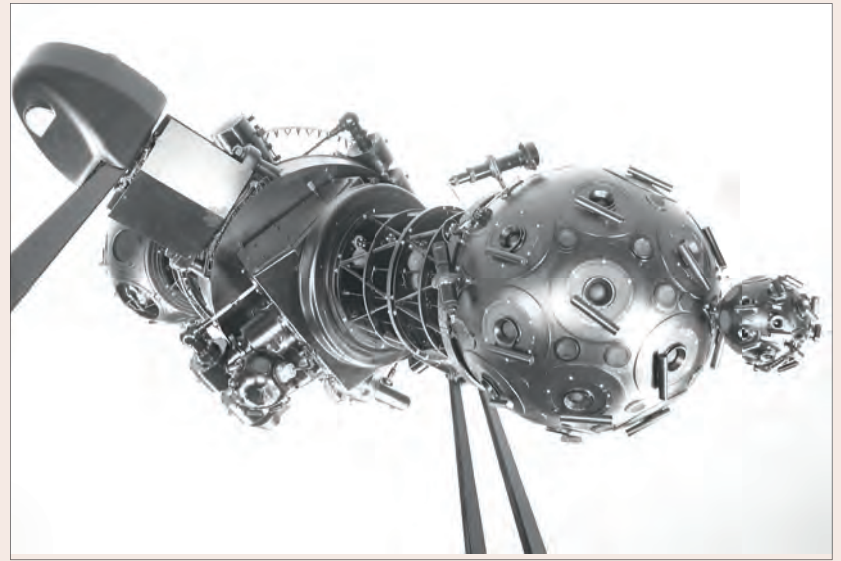
Een bewogen geschiedenis tijdens de volgende decennia

Maar de geschiedenis beslist er anders over. Dankzij het opzoekwerk van LACA, de Geschied- en Heemkundige Kring van Laken, weten we ongeveer wat er allemaal gespeeld heeft in de jaren na 1935 tot aan de afbraak van de gebouwen van de Wereldexpo 1935. Een volledig verslag van deze periode zou ons te ver brengen maar kan u in detail lezen in het tijdschrift *LACA-Tijdingen*. We halen er de hoogtepunten uit.

Ondanks de intentie om beide gebouwen open te houden na de Wereldexpo, is het slechts uitzonderlijk open geweest eind 1935 en begin 1936. Van de latere jaren vinden we niets terug. In 1948 wordt er over gedebatteerd in de Brusselse gemeenteraad. Xavier Carton de Wiart vraagt zich af of er geen samenwerking

Bouw van het nieuwe planetariumgebouw in 1974.

Het Zeiss-planetarium anno 2015.

mogelijk is tussen het Planetarium, de Koninklijke Sterrenwacht en het Koninklijk Meteorologisch Instituut in Ukkel (van iemand met een toekomstvisie gesproken!). Maar de toenmalige burgemeester Van de Meulebroeck verduidelijkt de moeilijke situatie: het planetariumtoestel is eigendom van de Belgische Staat, de terreinen zijn door de Stad Brussel ter beschikking gesteld voor 10 jaar. De stad is niet bij machte om de exploitatie van dit Planetarium op zich te nemen. Ze is evenwel bereid om de terreinen langer ter beschikking te stellen indien iemand een reddingspoging zou ondernemen.

Tien jaar later vindt de volgende Wereldtentoonstelling plaats, opnieuw in de Eeuwfeestwijk. Ondanks het feit dat het Planetarium open is tijdens deze expo, wordt het niet opgenomen in het officiële grondplan en de activiteitenkalender.

In de jaren 1966 tot 1968 komt het lot van het Planetarium verschillende keren terug ter sprake in de gemeenteraad van de Stad Brussel. Op 16 december 1968 verandert alles: de stad stelt een erfpacht van 99 jaar voor aan de Staat, meer bepaald aan het Ministerie van Nationale Opvoeding, voor het terrein waarop het planetariumgebouw staat. Uit de toelichting blijkt dat de NV Alberteum Aedes Scientiae, de vennootschap die het gebouwd had, in 1959 in vereffening gegaan was. Pas in 1966 beslist de Rechtbank van Eerste Aanleg in Brussel dat de vennootschap veroordeeld wordt tot het te-

ruggen van het terrein en het gebouw aan de stad en dat de wetenschappelijke en pedagogische uitrusting eigendom van de Staat wordt.

De Belgische Staat stuurt het unieke planetariumtoestel terug naar de firma Zeiss in Jena, Duitsland, voor een grondige revisie en opknappbeurt. Na veel twijfel beslist de Staat uiteindelijk op 9 oktober 1968 om in het nationaal belang, de activiteiten van het Planetarium voort te zetten. De Stad Brussel beslist om de erfpacht toe te kennen aan de Staat. Gezien de vervallen staat van de gebouwen beslist het Ministerie van Nationale Opvoeding om een nieuw planetarium te bouwen, waarin ze opnieuw het oorspronkelijke Zeiss-planetariumtoestel kunnen plaatsen.

De bouw van het Planetarium start in 1974 en opent in 1976. In 1979 wordt het via een Koninklijk Besluit geïntegreerd in de werking van de Koninklijke Sterrenwacht van België en krijgt het de opdracht '... om deel uit te maken van de educatieve activiteiten van deze wetenschappelijke instelling'.

80 jaar en nog steeds actief

Dit najaar start het Planetarium met een reeks avondconférences rond de basisbeginselen van sterrenkunde. Voor een breed publiek wil het Planetarium zijn deuren openzetten en de kans geven aan belangstellenden om meer te weten te komen over de sterren, de planeten, de zon, ...

Postzegel uitgegeven in 1974 ter ere van het nieuwe Planetarium.

Meer

www.planetarium.be

Met dank aan Wim van der Elst, Voorzitter van LACA, de Geschied- en Heemkundige Kring van Laken. Het uitgebreide artikel over de geschiedenis van het Planetarium sinds 1935 in het tijdschrift *Laca Tijdingen*, jaargang 22 nr. 1, januari 2011.